

Валентина БОРИСЕНКО,
Наталя СТИШОВА

Київ

ОСІННІ ТРАДИЦІЙНІ СВЯТА УКРАЇНЦІВ ПІВДІЛЬНОГО ПІДЛЯШШЯ

Підляшшя – це територія, що нині входить до складу Польської держави. Воно розташоване по обидва боки середнього Бугу на північний захід України, між Холмщиною на півдні і річкою Нарвою (пограниччя з Білоруссю) на півночі. На заході межує із Мазовією (Польща) і Волинно та Поліссям на сході¹.

Із історичних джерел відомо, що Підляшшя до початку XIV століття входило до складу українських земель. Але з 1320 року, коли відбулося послаблення Галицько-Волинського князівства, його частина (Берестейщина), а згодом і повністю все Підляшшя опинилося у Великому князівстві Литовському.

Сама назва Підляшшя виникла вже на початку XVI століття у зв'язку із утворенням Підляського воєводства (1520 р.) з центром у Дорогочині. Воно складалося із Дорогинської, Більської та Берестейської земель. Переважну його частину після Люблінської унії (1569 р.) приєднано до Польщі. Після розподілу останньої у 1795 році, Північне Підляшшя належало Пруссії, південні ж його землі відійшли до Австрії, а Берестейщина до Росії. Під час наполеонівських воєн, знову відбулися зміни у розподілі: Північне Підляшшя відійшло до Росії, південне – до Варшавського князівства, а з 1815 року до Польського Королівства.

Таким чином Підляшшя було поділене на дві частини: північну, яка належала Росії, з 1842 року – до Гродненської губернії (повіт Більський, Берестейщина) і південну – разом із Холмщиною увійшла до складу Королівства Польського, а пізніше Варшавського генерал-губернаторства. Обидві ці частини Підляшшя жили дещо відмінним життям. Ми зосередимо свою увагу на Північному Підляшші.

Після 1830-го року українське та білоруське населення без великого опору перейшло тут з унії до православ'я і не зазнало полонізації.

У серпні 1997 року на Північному Підляшші працювала етнографічна експедиція Київського Національного університету імені Тараса Шевченка у складі доктора історичних наук Валентини Борисенко (керівник), аспірантки Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України Наталі Стишової, лаборанта кафедри етнології та краєзнавства Олега Войцехівського. Мета експедиції полягала у збиранні етнографічного матеріалу в регіоні, а також вивчити та проаналізувати ступінь збереженості народної традиційної культури. Протягом двох тижнів зібрано досить цікавий етнологічний матеріал з календарної, весільної, родинно-побутової обрядовості та зроблені фольклорні записи у таких селах: Гайнівка, Кленіки, Старий Корнін, Чижі, Мельник, Відово, Орешково, Пущиска, Добривода, Черемха, Грабарка на Більщині.

Українська людність Підляшшя зберігає свої прадавні традиції, звичаї, намагається дотримуватися обрядів, пам'ятає багато пісень (весільних, родинно-побутових, жнивних, обрядових, ліричних, чумацьких, а ще колядок, шедрівок, веснянок, “рогульок”).

Українська пісня не байдужа і певній частині молоді. Це підтвердив фестиваль, який проводився у селі Мельник (серпень 1997 року) на березі річки Буг під назвою “Сьомі музичні діалоги над Бугом”. У ньому брали участь фольклорні колективи не тільки підляської молоді, а й України. Такий фестиваль вже став традиційним і відбувається на Північному Підляшші з 1991 року.

Здавна заселене українцями Північне Підляшшя належить до етнорегіону Полісся. Тут займалися переважно землеробством, садівництвом, скотарством, а ще мисливством та рибальством. Також розвиненими були промисли та ремесла, такі як кушнірство, гончарство, обробка дерева, ткацтво, плетіння із соломки та лози. На теренах Північного Підляшшя плетіння та кушнірство збереглося подекуди й дотепер.

За результатами наукової експедиції з'ясувалося, що населення Північного Підляшшя вважає початком осені свято Ганни (7 серпня), що відбито і у народних прислів'ях підляшан: “Ганна – вже осіння панна”. Завершується осінній цикл – Введенням в храм Пресвятої Богородиці (в народі Введення або Введеніє), яке відзначається 4 грудня.

Як виявилось, старші люди у селах Підляшшя надають великого значення обрядам дожинок (обжинки), одпущам (храмові свята) і вшануванню померлих пращурів.

Дожинкам у літньо-осінній період приділялося великої ваги і значимості.

До жнивних звичаїв та обрядів відносяться: жайки (початок збирання врожаю), період самих жнив та дожинки (обжинки). У народі вважалося, що сприятливі дні для початку жнив – це субота та середа. До жнив селяни готувалися ретельно. Господарі ладнали весь сільськогосподарський реманент: гострилі куплені серпи та коси. Коли йшли на поле, то одягалися у святковий одяг.

Жителька села Відово Марія Місюк згадує: "...Суботнього дня, десь по полудню, година друга, йдуть зажинати цілим селом. На ліву руку в'яжем освячений льон, та так, щоб він не розкрутився (з ім треба кончити жнива). Це той льон, котрим обв'язуєм свечку (громничну, вона стоїть у церкві). Беремо кусочок хліба з дома, кладемо на поле на ослоночок. Зажінаєм і Бога просим погоди, здоров'я, коб житечко дожаті, на ярину ще поспішаті"². Далі Марія Місюк продовжує: "...Жнемо, жнем – нажалі 6 чи 12 снопов і вже поїдем додому. Отходячи. жменю нажнем. скрунемо крестік, жигнаючи "Отця і Сина і Святого Духа", і говоримо: "Господі, благослови нам на кождей деньочок такую радість, охоту і здоров'я, як на теї день послав. І поїдемо"³. Ці дії селяни мотивували тим, що вищеназваний обряд сприятиме хорошим жнивам наступного дня, а люди не калічитимуть пальці серпами. Далі Марія Місюк розповідає: "... Алі міло колісь було, алі охотно. Колісь йдеш у поле з Богом, з ангелами, убраний в чисте, гоже, у святкове. Баби гарно повбірані жнуть і мужчини тоже, а десь после вже, посеред жнив, то збіраються до купи, як начнуть ще йдучи додому співати:

Кидай дівка жито жать,
Ходім в холодок лежать.

А як дождем, зробимо "перепелицу". Покинемо трошки жита, зв'яжем вершок, виподем (щоб на другий рік було чисте), вберемо квітками. Хлебець в середину покладемо на застелений білою ганчіркою камінець. Це робілі для того, щоб урожай гарний був. Частинку колосків зрізували і святити на Успіння (Сплення – 28 серпня). А потім вже жито засівали на новий урожай (за тим, хто сіяв, треба ходити босоніж) і просять у Бога, щоб уроділо на нове лето"⁴.

Коли робили перепелицу, то приказували (спершу помолившись Богу): "Коб уродила добре, коб од біди, од нещастя, од грому спас Господь"⁵. Її переважно робили біля дороги, щоб було видно усім перехожим.

У селі Добривода, як ставили перепелицу, то співали:

Прилетай, прилетай перепілко
Бо вже в нас жита стілько.
Як не маш, як не маш прилетати,
То будеш зимовати.
Покочу, покочу свій веночок,
Я й у вишньовий садочок.
Привикай, привикай мій виночку,
Я й у вишньовом садочку.
Так як я, так як я молоденька,
У чужого батенька.
День роблю, день роблю, ничку ни сплю,
Так я їм ни догоджу.
Навару, навару вичерати,
Він каже ни смачная.
Постилю, постилю білу постиль,
Він каже ни м'якая.
Твій обід, твій обід ополудні,
Вичера опувночи⁶.

Або ще приспівували, коли робили перепелицу:

Не буду вилітати, бо буду тут зимовати,
Наша пані добра, зготувала вороб'я.
Вороб'ї на повмістку, горілочка в келішку⁷.

Ці пісні співали також на завершення роботи, коли поверталися із поля. Наближаючись до двору пісня звучала голосніше. Господар виходив, усім щиро дякував і пригощав їжею та напоями. Виконуючи приспівки обов'язково обливалися водою, це здійснювалося для того "коб житечко на лето було бардзо наросте". Можливо в цьому обряді є давній ще дохристиянський звичай водного очищення.

Під час жнив, було також і своєрідне гадання. Кожна дівчина чи хлопець намагалися знайти подвійний колосок. Якщо він потрапить дівчині, – це означало швидке заміжжя, а хлопцю – одруження, а коло жінці (молодиці) – то матиме дітей близнюків⁸.

Окрім жнивного обрядодійства дуже поширеним на Північному Підляшші є і храмове свято. Його називають "отпуст" або "пристольний празник". Цього дня до певного села чи містечка, де є храм,

з'їжджається більшість православного люду Підляшшя. Осінній цикл свят, як ми вже згадували вище, розпочинається із Успіння Праведної Ганни (в народі "Ганни"), яка вшановується 7 серпня (отпуст у селі Старий Корнін). Далі відзначається Маковія (14 серпня); Спаса (Преображення Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа – 19 серпня, отпуст на Грабарці); Сплення (Успіння Пресвятої Богородиці – 28 серпня); Головосіка (Усікновення Голови Івана Хрестителя – 11 вересня, храм у Щитах); Друга Пречиста (Різдво Пресвятої Богородиці – 21 вересня); Чесного Хреста (Воздвиження Чесного і Життєтворного Хреста Господнього – 27 вересня); Івана Богослова (9 жовтня, храм у Березові); Покрова (14 жовтня, пристольний празник у селі Добривода); Дмитра (Дмитра Солунського – 8 листопада); Параскеви П'ятниці (10 листопада, отпуст у селі Кленіки); Михайла (Собор Архистратига Михайла – 21 листопада, отпуст у селі Орля); Запусти на Пилипівський піст (27 листопада); Введення (Введення в храм Пресвятої Богородиці – 4 грудня, храм у селі Чижих). Цим празником завершуються календарні свята осіннього циклу на Підляшші.

Як уже зазначалося, отпуст для підляшан має надто велике значення, як для села чи містечка, так і для кожної людини. Напередодні храмового свята, як ось, скажімо, у селі Старий Корнін, На Ганни (7 серпня) готуються заздалегідь. Господині ладнають все до зустрічі з близькими, рідними та знайомими. Чоловіки рубають дрова (бо на свято гріх) та підготовляють корм для худоби, прибирають подвір'я. Активно готуються до свята і в церкві. Напередодні відправляється вечірня Служба Божа – Передсвято.

В день Ганни всі ідуть до церкви, щоб помолитися і попрохати Матір Діви Марії: здоров'я, миру, благополуччя; щоб Ганна допомогла розпочати жнива.

Після завершення святкової Богослужби у церкві, віруючі виходять на Хресний хід. Виносять хоругви, образи (під іконами божої Матері проходять жінки та дівчата). І православний люду у пісенному супроводі церковного хору тричі обходить храм. За другим разом – читається поминання померлих. Вшанування пращурів є невід'ємним атрибутом храмового свята як на Підляшші, так і в Україні (див. Аг. Кримський "Звинигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного" К., 1928. Ч. I). На останньому колі, процесія чотири рази зупиняється для читання Євангеліє з водосвяттям. Після Хресного ходу єпископ виголошує промову-привітання зі святом. У с. Старий Корнін промова виголошувалася російською мовою. Цікаво, живуть люди у Польщі, називаються білорусами, розмовляють українською мовою поміж собою, а службу в церкві слухають російською.

На одпуст традиційно з'їжджається багато гостей, проводяться ярмарки, на яких продається безліч кондитерських виробів приватного виробництва: різноманітної форми цукерки, печиво, харчова вата. Крім вищезазначених товарів реалізується чимало і промислових: дитячі іграшки, кольорові кульки, а також одяг, вироби з дерева, шкіри, лози. І все це супроводжується музикою, співами, розвагами та жартами.

Після церковних церемоній та відвідання ярмарку люди розходяться: хто до своїх родичів, а хто до знайомих на храмові гостини. Ми були запрошені до родини Томашук. З'ясувалося, що господиня дому Ганна Томашук цього дня відзначала – День Ангела. Її приїхали вітати друзі, близькі, рідні. Щира, привітна, життєрадісна жінка. Розповідала про свої молоді роки, про перше кохання та про одруження. Згадувала про колишні весілля, хрестини, свята. І взагалі, як колись жили люди. Пані Ганна має чудовий голос. Співала пісні про кохання, обрядові, обжинкові і навіть чумацькі.

Празникують в селі до пізнього вечора. Так відбуваються храмові свята повсюди. Хоча є деякі відмінності. Для того, щоб побачити це, ми проаналізуємо декілька із них: Спаса – 19 серпня на Святій Горі Грабарці та Введення – 4 грудня у селі Чижі (про останнє у хронологічній послідовності).

Ось, скажімо, дещо своєрідним є святкування Преображення Господнього (Спаса) на Грабарці. Воно – одне із найбільших шанованих празників року. Це місце на час свята набуває велелюдного характеру, а Свята Гора стає домівкою постійної молитви паломників та православних церковних ієрархів усього світу. Вже за тиждень всі православні віруючі Підляшшя розпочинають рух на Святу Гору. Долають шлях пішки і обов'язково несуть виготовлені власноруч дерев'яні хрести різної величини, але перший мав бути найбільшим. Прийшовши туди, ми відразу бачимо біля підніжжя Святої Гори криницю з цілющою водою та джерело. Поруч з нею православні хрести. Криниця знаходиться в каплиці-альтанці з церковною банею, завершеною хрестом, всередині якої ікони. Праворуч знаходиться пагорбок на якому збудовано церкву, точніше сказати відбудовано (у 1990 році пожежа знищила храм до тла, на його місці було споруджено цегляний, шальований деревом, щоб нагадував про дерев'яну будову, яка стояла тут століттями)⁹. Біля неї тисячі паломницьких хрестів. Люди вірять, що коли зайти на гору і на колінах обійти церкву з хрестом у руках, то здійсниться те, що попросиш у Господа. Цим моментом дуже відрізняється Спаса на Грабарці від будь-якого іншого одпусту. Після Богослужіння люди жертвують принесені хрести, ставлячи їх довкола церкви та освячують яблука на заключному Хресному ході.

Колись до Спаса люди не вживали садовини, бо це вважалося гріхом, так само, як і скрізь в Україні. А особливо, згадує пані Оля Тополевська, не можна їсти яблука матерям, у яких помирали діти. Бо начебто вони (діти) на тому світі не матимуть цих плодів¹⁰. Це вірування побутувало майже на усій території України.

У деяких селах Північного Підляшшя на Спаса вшанується пам'ять пращурів. Після Утренньої, священик з півчими йдуть на могилки і служиться панахида. Люди несуть із собою яблука, груші, а також ставлять запалені свічки. Це поминання можна порівняти із Великоднім (кладуть крашанки і ставлять свічки).

Повернувшись із церкви, родина сідала за стіл і обідала: споживала свячені яблука з медом. У пасічників прийнято, що Спаса – останній термін викачування меду, бо після Преображення, як правило, значно холоднішає, відповідно працездатність бджіл знижується.

Багато чудес бачили ці святі місця. Під час наукової експедиції нам пощастило зустріти людину, яка саме вважає, що отримала зцілення на Святій Горі Грабарці, біля згаданого вже вище джерела. Пані Віра із села Мельник розповідає: “Мала я тяжку хворобу ніг. Почула про Грабарку, але ніхто не хотів завести мене туди. А чоловік не вірив у чудеса. Я почала прохати Господа і він послав людину, яка допомогла мені потрапити на те святе місце. Насилу переступаючи ногами за допомогою ціпка я дійшла до струмочка. Увійшла в нього і відразу ж відчула теплоту та різкі поколювання. Поступово біль угамувався. А я продовжувала обмивати ноги. Підвівшись та піднявши руки догори, я промовила: “Дякую тобі Господи, що Ти почув молитви мої та дав мені зцілення”. Проїшов певний час, я вийшла із води. Хочите вірте, а хочите ні, я залишила свого ціпка там, біля струмочка. А ви знаєте?! Навіть мій чоловік повірив у це диво”¹¹. Багато переказів ми чули від людей про чудеса на Святій Горі Грабарці.

Далі за народним календарем іде свято Успіння (Сплення – 28 серпня). Цього дня святять воду, квіти та “кветку” (зрізані під вершок колосочки із перепелиці, яку робили по закінченню жнив). До цієї перепелиці додавали ще головки маку, стебля з колосками жита, вівса, льону та проса. Все це зв'язувалося у букет і з ним йшли до церкви. Після Служби Божої принесену “кветку” освячують. Зберігають її дома за образами і тримають до посіву жита. А потім йдучи на поле, висмикують житні колосочки (чи які інші, дивлячись що сіється) і їми засівають¹². Ці дії робилися з метою отримання хорошого майбутнього урожаю. А також вірили, що свячене зерно очистить землю від злого духу. Мак за віруванням селян допомагає від зурочень. А також, коли діти йтимуть до школи, то дають їм, щоб навчалися гарно. Ще мак сиплють на могили, коли мрець сниться, то щоб не снівся. Хворій тварині теж дають освячений мак¹³. Із всього освяченого варили відвар і давали пити коровам (як профілактичний засіб). Цим зіллям також обкурювали корів, щоб отелилися й не захворіли. Звичай використовувати свячені рослини для лікування худоби та збереження її від грози та нечистої сили дуже поширені і в Україні.

Одинадцятого вересня на Головосіка одпуст в селі Щити. Тут жінки розповідають, що за традицією цього дня заборонялося зтинати все кругле (за повір'ям – може піти кров), різати червоне, варити буряковий борщ (нагадує кров), а ще йти під грушу та ходити по гриби (не знають чого, але робити заборонялося). Як розповідає жителька села Черемхи, що йти під грушу – то великій гріх: “Пішла жінка до церкви на Головосіка, посповідалася. Повернувшись додому, пообідала. Вона сама жила. Потім взяла кошик та й пішла до сусіда, груші йому позбирати. То вона така робоча – мусить помогчи. Позбирала вона йому тії груші, ще й собі в кошик взяла додому. Сіла на ровера і на перехресті забив самоход (машина)”. “А ось один чоловік, продовжує пані Люба, “пішов груші трясти. То було у 1950 році. Бо груші сушили на зиму, а то й так їли. А пішов він на Головосіка, стріпнув грушу і погано йому зробилося. Забрали його до хати, поклали, а до завтраго він і помер”¹⁴.

Отже, на Головосіка не можна було працювати. Заздалегідь готували страви, а також харч для худоби. Господарі намагалися до свята впоратися із сівбою озимини, вони так і говорили: “До Головосіка не держи жита в засеках”¹⁵.

21 вересня підляшани святкують Різдво пресвятої Богородиці або Другу Пречисту. Варять скоромне: голубці з м'ясом, тушкують птицю, чинять ковбаси, печуть пироги. Ніхто цього дня не працював. До Пречистої більшість намагалися відсвяткувати весілля. Люди вірили, що Богородиця захистить їхню сім'ю від усяких негараздів. Дівчата, які були ще не засватані, прохали Божу Матір на Чесного Хреста (Воздвиження – 27 вересня) про заміжжя: “Святий Хресте, покриваєш землю зорнушком, то покрій нас шлюбним віночком”¹⁶. Це є свідченням того, що дівчата просять милості Божої за їхню працю і благословіння на швидкий та щасливий шлюб. На Чесного Хреста заборонялося: ворухити ґрунт, ходити до лісу, бо ніби-то цього дня змії готуються до зимівлі і можуть покусати людину, що поширене і в Центральних регіонах України. Пані Ольга Корчевська згадує, що: “... сама бачила їх гніздо у лісі. Ужї збираються до купи і тоді на зиму ховаються. Тьма їх там була. Просто страшно”. Старші розповідали, ще й таке, що на Воздвиження, особливо, коли йти біля цвинтаря, можна почути дитячий плач. Це ніби-то плачуть нехрещені діти. Пані Марія із села Відово розповіла бувальщину, яка трапилася з нею: “давню це було. Я ще дівувала. На свято Чесного Хреста ми з мамою йшли до церкви, на Всюночну, коло наших могилок. І вже за могилки тако трохи перейшли, то вчули бардзо, что дитятко плаче маленьке, так десь далеко, оно плаче, плаче, аж займається. І ми з мамою обидві постановіліся. А на дворі ж уже темно, бо так ішли поздно. Я й кажу: “Коб же ж то був день, то я б не витерпіла б, я побігла б туди, в той бок”. Что то такое, хто ж то так кричить? Невже ж то дитяті чуть. Настояще дитятко плаче і знов як зайдеться.

Через трохи і знов починає. Ну то я сама перехрестіла в той бок і ім'я дала, як дівчина, то дала дівочке, а як хлопець, то дала хлопчучьке ім'я. І перестало, то ми вже й пішли до церкви. Перестало плакати, бо воно отримало хрест, то було воно не хрищене, як поховали"¹⁷. Такі бувальщини відомі і в Україні.

Наступним святом (9 жовтня), яке вшановують на Підляшші – це Івана Богослова (Яна Осіннього). Господарі зауважували: “Хто не посіяв до Івана Богослова, той не вартий доброго слова”. Це був останній термін для посіву озимини. А хто не впорався з роботою, то на нього нарікали, що “ганьбить ціле село”. Ці приповідки побутують і в Україні.

Як ми вже говорили, всі м'ясниці сприятливі для сватання та весіль. А особливо – це осінні та зимові. Влітку та навесні весілля переважно не робили. Тому восени, а саме період до Покрови засиляли старостів до дівчат на виданні. З цього приводу підляшани говорили: “На Івана – то дівка вбрана, а як прийде Покрова – то дівка вже готова”.

Свята Покрова (14 жовтня) – одне з найбільших свят на Підляшші. І працювати вже ніхто не смів, бо то було тяжким гріхом. Одпуст на Покрову у с. Дубичах Церковних. Після святкової відправи на честь Пресвятої Покрови служать молебні. І обов'язково під час трапези (празникового обіду) поминають померлих родичів: “Нехай земля їм буде пухом, царство їм небесне”.

Також з Покровою пов'язані дівочі прохання про заміжжя: “Свята Покрова, покриваєш землю листочком, покрий нас молоденьких шлюбним віночком”¹⁸. Терміном завершення весіль прийнято було вважати – 8 листопада (Дмитра Солунського). Після цього свята весілля не робили. В народі говорили так: “Як прийде Покрова, то вже дівка готова”, “До Дмитра – дівка хитра, а по Дмитрі, то вже викинь єї”, – так жартували підляшуки. А дівчата зверталися до Заступниці з проханнями-молитвами:

Покровонько, Покровонько,
Накрій мі головоньку.
Та накинй хоч онучу,
Нех сі дівкою не мучу¹⁹.

Також на Покрову спостерігали і за погодою, зауважуючи, що з якого боку вітер на Покрову, звідтіль буде цілу зиму.

У господарстві вже меншає роботи, комори наповнюються хлібом. А щоб завжди була щедрою осінь і багатою земля, хлібороб, за звичаєм, складає подяку родичам-заступникам, усім пращурам, що з того світу опікуються живими. Саме з цієї давньої традиції вшанування померлих перед зміною пори року, закінченням чи початком важливого трудового процесу постали християнські поминальні звичаї. На Підляшші, так само як і в Україні, осіннє поминання померлих календарно поєднано до дня пам'яті великомученика Дмитра Солунського та Собору Святого Архистратига Михайла (в народі Михайла – 21 листопада). Ці вшанувальні дні відзначають у суботу напередодні чи до Дмитра, а чи Михайла.

Традиційно зранку йдуть до церкви. Священик править панахиду, на якій подаються книжечки (граматки) із записом імен всіх померлих родичів. Цього дня варять кутю (так називають “коливо”) із ячменю, пшениці, рису (останнім часом) і запрошують родичів, знайомих, сусідів додому на поминальну вечерю. Сідають до столу, після молитви “Отче наш”, голова родини бере келішок із горілкою і промовляє: “Дай Боже умершим вічний спокій, а нам живим ще на здоров'я”. У деяких віддалених селах залишилися ще й давні язичницькі звичаї. В поминальну суботу господарі готують дев'ять страв, а менш заможні – сім. Коли настає вечір, запалюють свічку, а господар бере чарочку з горілкою і промовляє до померлих: “Будьте здорові діди!” Ту горілку виливає за вікно, а потім сам п'є тричі і всі домашні, закушуючи книшем. Тоді сідають до столу, господар бере ложкую страву і викидає за вікно (а подекуди – під стіл), звертаючись до душ: “Діди йдіть до обіду”. Деінде прийнято заносити страву до хліва, у якому стоїть худоба, і класти в ясла. Після старший у родині (чоловічої статі) відчиняє двері та вікна, бере мітлу і махає нею по кутах хати, говорячи: “Киша, киша душечки! Котра старша і більша то дверима, котра менша – вікном”²⁰. Подібна “вечеря дідів” поширена на Поліссі в Україні.

Поминання в Польщі називають – “задушні” (молитися за душі). За народним віруванням в ці дні душі померлих залишають могили і йдуть до своїх осель. Рідні, знаючи це, не зачиняли вікна і двері на всю ніч. В давнину вірили, що в день вшанування пращурів приходили погрітися їх душі. І тому в печі, де пекли хліб, залишали два поліна покладені навхрест. На столі ставили їжу та воду, бо “прийдуть душечки повечеряти”. Таким чином намагалися їх задобрити. Вірили, що душі померлих можуть значно вплинути на долю живих. На сучасному етапі це відійшло, але сама традиція піклування про померлих залишається і зараз. Приходячи в поминальні дні на кладовище, родичі залишають хліб на могилі, а також роздають пряники, цукерки, пиріжки старцям.

За народним уявленням, Святий Дмитро завершує землеробський рік, замикає землю і приводить зиму. А якщо на Михайла сніжно, то українці Підляшшя кажуть: “Михайло приїхав на білому коні”, що поширено і в Україні.

Між празниками Дмитра та Михайла вшановується пам'ять Параскеви П'ятниці (10 листопада). У селі Добривода одпуст. Цього дня заборонялися всі жіночі роботи, а особливо ті, які пов'язані із ткацтвом. Також не можна було вживати скоромну страву як само, як і в середу. У народі говорили, що та людина, яка поститься в п'ятницю не помре наглою смертю.

З 28 листопада розпочинається Передріздвяний піст (Пилипівка). День напередодні має назву – Запусти, які відзначаються взаємними гостинами. А молодь розважається, робить так звані забави.

В суботу чи коли в неділю перед Пилипівкою хлопці й дівчата збираються в одній хаті. Ще за пару днів дівчата починають все ладнати на вечерю. Понабирають у матерів і пшона, і яєць, і курей, і сала геть усього, що їм потрібно. А хлопці складаються на музики. Вже ввечері на Запусти приходять хлопці, ставлять на стіл горілку, а дівчата закуску. Збираються так, щоб всіх було по парі. Весь вечір жартують, забавляються, співають. Це були останні розваги молоді перед Пилипівським постом.

Завершуються календарні свята осіннього циклу на Підляшші 4 грудня Введенням в храм Пресвятої Богородиці. Одпуст відзначають у селі Чижі. Він дещо відрізняється від традиційних відпустів. Пані Віра Башук розповідає, що напередодні Введення прихожани робили обрядові свічки. А було це так: "...Колись, напередодні храму у нашому селі, батюшка служив Обедню (десь о 8 – 9 годині ранку). Називали її "бабська", тому-що мужчинам не можна було приходити, були самі жінки. А вже о п'ятій годині вечора збиралися для вироблення свічок й чоловіки, бо останні важать і качають тую свечку, усе роблять. А жінки мнуть воск, потім його розділяють. Колись робили свічки кілограмові. М'яли воск над вогнем, над плітою і доти мнуть, аж поки він буде зовсім м'який. А тоді вже чоловік бере його і качає. Була така спеціальна дошка на якій розкачували. Потім закладає гніт і завалковує. Зроблені свічки виносять на холод, щоб застигли. Ця традиція тримається тільки у нас в Чижих, немає цього нігде, ні в Кленіках, ні в Старому Корнені, нігде.

После того, як зроблять свічки, сядуть, повечеряють. Співають святі пісні. Того ж вечора йшли до іншої хати, робили свічки вже в когось іншого, хто приймає.

А наступного дня – на Введення під час Утренньої, ідуть жінки по свічки. Візьмуть та й несуть до церкви, а їх Хресний хід зустрічає. Батюшка молиться, тії свічки освячує. З ними стоять цілу Службу. А вже як в селі хто вмере, то тую свічку дають у руки покійному"²¹. Цей звичай аналогічний до вшанування вогню в Україні, на Семена Стовпника, який дістав назву "весілля свічки", "женити комина" та "женити каганця"²².

Дослідивши календарні свята осіннього циклу на Північному Підляшші з їх давніми традиціями, звичаями та обрядами, можна виділити їх основні функції. Перш за все функції збільшення та збереження врожаю, а також оберігання здоров'я людей і тварин. Цьому підпорядковані магічні дієства, спрямовані на захист від злих сил, чаклунства, різноманітних вроків, а також турбота про те, щоб передбачити погоду, від якої залежить врожай та його збирання. Культ померлих виступає в осінніх звичаях та обрядах значною мірою підлеглим їх основним функціям (намагання отримати допомогу в землеробстві від померлих пращурів, запобігти злу, яке вони могли начеб-то причинити, як що їх не задобрити).

Майже всі традиції українців Підляшшя ідентичні з українським Поліссям та мають багато спільного з іншими регіонами України. І це можна підтвердити словами Никанора Котовича із доповідної записки Міністру народної освіти. В якій він писав, що "... повіті Гродненської губернії, зокрема, Брестський, Кобринський, Більський та південна частина Пружанського суміжні з Волинською губернією та Холмщиною, заселені суцільно українською людністю, яка спілкується українською мовою та в якій всі звичаї, обряди, пісні і вся психіка і навіть зовнішній вигляд та загальноприйняті імена, як, наприклад: Гриць, Остап, Данило, Тарас, а також жіночі: Катерина, Юхимка, Ганна, Наталка і прізвища: Коляда, Тур, Шевчук, Кравчук, Ярошук, Стасюк та багато інших ознак яскраво підтверджують ту непорушну істину що все населення вищезгаданих повітів є чисто українське"²³.

З плином часу одні звичаї та обряди зникають, інші зберігаються, але набувають нової мотивації і значення.

¹Енциклопедія українознавства. Т.6. – Львів, 1996. – С. 2086.

²Зап. автор. в селі Відово від Марії Місюк у серпні 1997 року.

³Зап. автор. в селі Відово від Марії Місюк.

⁴Там само.

⁵Зап. автор. в селі Пуціска від Ганни Сахарчук.

⁶Зап. автор. в селі Добривода від Антоніни Сидорук.

⁷Зап. автор. в селі Орешково від Ольги Пяткевич.

⁸Календарные обычаи в странах зарубежной Европы. – М., 1978 – С.180.

⁹Свято Спаса на Святій Горі Грабарці //Над Бугом і Нарвою. – 1994. – № 5. – С. 19.

¹⁰Зап. в селі Кленіки від Ольги Тополевської.

¹¹Зап. в селі Мельник від Віри Шашкевич.

¹²Зап. в селі Добривода від Антоніни Сидорук.

¹³Зап. в селі Кленіки від Ольги Корчевської.

¹⁴Зап. в селі Черемха від Люби Салінської.

¹⁵Зап. в селі Пуціска від Ганни Сахарчук.

¹⁶Зап. в селі Відово від Марії Місіюк.

¹⁷Зап. в селі Відово від Марії Місіюк.

¹⁸Зап. в селі Відово від Марії Місіюк.

¹⁹Холмшина і Підляшся. – К., 1997. – С. 286

²⁰Jerzy Nawryluk. Rus Podlaska, Bielsk Podlaski, 1995. – С. 95.

²¹Зап. в с. Чижі від Віри Башук.

²²Аг.Кримський Звинигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного. – К., 1928. – С. 181 – 182.

²³Сергійчук В. Берестейщина – земля нашого народу //Українська культура. – 1996. – № 8. – С. 33.

Марина ГРИМИЧ

Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СИСТЕМ СПОРІДНЕНОСТІ

Одним із головних показників своєрідності соціальної організації певного етносу є система спорідненості.

Як не дивно, у питанні вивчення і систематизації типів і видів спорідненості вітчизняна етнографічна наука тривалий час перебувала в полоні дореволюційного чинного законодавства, яке, в свою чергу опиралося в цьому питанні на церковне право. Протягом століть була розроблена складна розгалужена схема, що мала вигляд генеалогічного древа, за якою групувалися родичі певної особи. Встановлювалася висхідна і низхідна, пряма і бічна (поперечна) лінії, коліна тощо. Природно, основним принципом такого групування був генеалогічний принцип, що мав би слугувати практичним питанням, зокрема уникнення інцесту при вступі в шлюб, визначення права і черговості успадкування, опікунства тощо. Ось, скажімо, як формулює основні ступені спорідненості перший Кодекс українського права “Права, за якими судиться малоросійський народ” 1743-го року: “Сродство троякое есть: первое, природное, которое происходит от рождения плотского, по которому наследия и опеки на сродственных приходят; другое, которое от сватовства происходит; третье, кумовство, которое крещению последует и есть близость духовная, которая происходит от тайны крещения и те последние обе именуются свойство. По первому сродству, природному, спадки или наследия на сродственных приходят, по сватовству же или кумовству к наследию свойственники не подлежат”¹. Це положення запозичене з так званого саксонського права, тож мало загальноєвропейський контекст. Воно передбачає поділ спорідненості на природну (в нашому розумінні біологічну або кровну), свояцтво (спорідненість за шлюбом) і кумівство. Останні два види зараховуються до окремого типу – духовної спорідненості. Свояцтво вважається духовною спорідненістю на тій підставі, що воно встановлюється лише через таїнство шлюбу, взятого у церкві перед Богом, подібно до того, як кумівство також освячується церквою перед Богом через таїнство хрещення. До речі, деякий час після революції українські етнографи продовжували зараховувати свояцтво до духовної спорідненості, незважаючи на те, що релігійний обряд шлюбу перестав мати правове значення². Зараз у питанні “духовна спорідненість” є деяка невизначеність. Одні дослідники зараховують до неї виключно кумівство³, інші – кумівство, побратимство і посестринство⁴.

З системою спорідненості генеалогічного типу за останнє століття відбулася деяка трансформація. У законодавстві проходив процес максимального спрощення громіздкості генеалогічної термінології. Так, у дореволюційному законодавстві подавався в окремих статтях чи артикулах детальний перелік всіх ліній, типів і видів спорідненості, з чіткою ієрархізацією останніх. У згаданому кодексі “Права, по котрим...” в Главі 13 ступеням і лініям спорідненості присвячено цілий артикул № 7 “О сродстве степеней и линии простой и побочной”, що складається з 8-ми пунктів⁵. Сучасне законодавство намагається спростити систему спорідненості. Причому процес обмеження до мінімуму узагальнюючої термінології типу “бічна лінія”, “низхідна лінія”, “друге коліно” тощо триває й досі. Так, якщо у проекті Цивільного кодексу України, прийнятому ВР України в 5 червня 1997 р. у статті 1278 писалося: “Шлюб між собою не